

Poslední protektorátní rok. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu

Miloš Hlava

1. Úvodem...

Zatímco institucionální vývoj (Státního) Archeologického ústavu¹ i jeho aktivity v prvních dvou až třech letech existence Protektorátu Čechy a Morava jsou již poměrně dobře známy a postupně se rovněž daří odkrývat zákulisí tehdejšího dění, informace o závěru tohoto specifického období jsou dosud značně útržkovité. Několikrát již sice bylo konstatováno, že na přelomu srpna a září 1944 byla činnost Archeologického ústavu zastavena a jeho zaměstnanci převedeni do válečné výroby (např. *Blažek 2003*, 589; *Sklenář 2011*, 53), avšak ve skutečnosti byly tehdy jeho aktivity pouze výrazně marginalizovány, nikoliv přerušeny či zcela ukončeny (*Spurný 1975*, 152; *Rataj – Šolle – Vencl 2003*, 149, pozn. 24; *Starcová 2019*, 69). V rudimentární podobě se totiž Archeologický ústav kontinuálně dožil konce válečných událostí v Evropě a počátku obnovy Československa v květnu 1945.

Námětem tohoto článku je pokus o shrnutí událostí, jež se odehrávaly v Archeologickém ústavu (a kolem něj) během posledního protektorátního roku, tj. od června 1944 do počátku května 1945. Tomuto výkladu je předsazena rekapitulace situace na počátku vymezeného období, tj. v květnu 1944, se zpětným ohlednutím do roku 1939. A jelikož Archeologický ústav byl tehdy již téměř tři roky *de iure* ústřední oborovou institucí v Protektorátu Čechy a Morava, nelze se vyhnout alespoň letmému nastínění situace k tomuto datu v celé protektorátní archeologii.

Následující strany vycházejí především z dochovaných dobových archivních pramenů, využívají však také publikované i nezveřejněné texty sepsané retrospektivně. V této souvislosti je vhodné upozornit, že poválečná líčení (resp. texty, které vznikly s časovým odstupem od událostí let 1944–1945) jsou zčásti ovlivněna dobovým česko-německým antagonismem, jenž byl mj. důsledkem událostí protektorátních let a souzněl s převládajícími poválečnými náladami v české společnosti. Lze je ale využít faktograficky, a to obzvláště v případech, kdy je možné konkrétní informace potvrdit primárními prameny protektorátní proveniencí. V případě Archeologického ústavu přitom platí, že počet dochovaných úředních spisů z posledního protektorátního roku je velmi nízký a zcela jistě se z původní korespondence dochovalo pouhé torzo. K dispozici jsou ovšem také soukromé dopisy, jež jsou autentickým (a důležitým) svědectvím o soudobém vnímání tehdejších událostí a zachycují realitu (mnohdy) lépe, resp. přesněji než poválečná svědectví.²

2. Výchozí stav: květen 1944

V květnu 1944 byl Archeologický ústav výrazně jinou institucí než v březnu 1939, kdy vznikl Protektorát Čechy a Morava. Více než pět protektorátních let, spojených mj. s dominancí říšskoněmecké prehistorie,

1 Státní archeologický ústav byl z podnětu (Úřadu) říšského protektora v září 1939 přejmenován v Archeologický ústav, jeho německý název zněl *Archäologisches Institut*. Česká verze názvu zůstala beze změny až do roku 1945, zatímco jeho německá verze prošla ještě jednou úpravou – v březnu 1941 byla přetvořena v *Anstalt für Vor- und Frühgeschichte*. V textu je pro celé protektorátní období používán výhradně název Archeologický ústav.

2 Použité zkratky: Archiv MZM – Archiv Moravského zemského muzea; Archiv NM – Archiv Národního muzea; Archiv UK – Archiv Univerzity Karlovy; archiv VMO – archiv Vlastivědného muzea v Olomouci; MÚA AV ČR – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.; NA – Národní archiv; fond RNM – fond Registratura Národního muzea; čj. – číslo jednací; fol. – folio; inv. č. – inventární číslo; sign. – signatura.

se výrazně podepsalo nejen na vnitřní organizaci instituce, ale také na jejím postavení v oboru a zaměření činnosti (k proměnám Archeologického ústavu a archeologie v českých zemích v letech 1939–1944 viz souhrnně především *Hlava 2021b; tůž 2023a; tůž 2023b*).

Na jaře 1939 měl Archeologický ústav pouhých šest zaměstnanců, avšak v následujících měsících se novému řediteli Jaroslavu Böhmovi podařilo tento stav výrazně změnit. Na přelomu let 1939/1940 v něm pracovalo již 23 zaměstnanců, přičemž z kvalifikovaných sil přeložených ze zrušených ministerstev národní obrany a zahraničí, resp. Památníku osvobození bylo vytvořeno velmi dobré technické zázemí. Avšak profesionálních archeologů bylo v Archeologickém ústavu stále velmi málo – kromě Jaroslava Böhma a Ivana Borkovského, který se stal zaměstnancem instituce oficiálně na počátku roku 1939, v něm od roku 1942 působil Jan Filip; od 1. června 1939 zde jako volontér pracoval rovněž Miloš Šolle, který však tehdy ještě neměl ukončené univerzitní vzdělání (v letech 1936–1939, tj. do uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939, absolvoval šest semestrů studia).³ V rámci obecné německé strategie zformulované na jaře 1939 v říšském ministerstvu vědy, výchovy a vzdělávání v Berlíně, v níž jednou ze stanovených premis bylo usměrňovat činnost jakékoliv oborové instituce ve prospěch říšskoněmecké prehistorie z pozice zástupce ředitele, byl Jaroslav Böhm ve své funkci ponechán, třebaže se příležitostně uvažovalo o jeho (pozdějším) nahrazení;⁴ ze strany říšskoněmeckých prehistoriků ovšem nechyběla pozitivní interní vyjádření zdůrazňující (a oceňující) jeho kolegialitu a vstřícnost v meziválečných letech.⁵ Od srpna 1941 v Archeologickém ústavu sehrávala výraznou roli Camilla Streitová, rodačka z Liberce a absolventka prehistorie na Německé univerzitě v Praze, dosazená Úřadem říšského protektora jako německá zástupkyně ředitele Jaroslava Böhma. Právě ona od té doby stála za prováděním konkrétních kroků, jejichž cílem bylo podřídit činnost Archeologického ústavu německým zájmům v intencích zmíněného plánu z jara 1939, a podílela se rovněž na jeho ideologizaci. Jen namátkou: právě její zásluhou se Archeologický ústav stal před koncem roku 1942 členem „badatelské“ organizace SS Výzkumná a učená společnost „Dědictví předků“ (*Forschungs- und Lehrgemeinschaft „Das Ahnenerbe“*). Od jara 1942 pracoval v Archeologickém ústavu (byť pouze na částečný úvazek) také Werner Mähling, který právě tehdy úspěšně ukončil studium prehistorie na Německé Karlově univerzitě v Praze. Naopak plány s vytvořením autonomního středověkého oddělení, do něhož měl být dosazen Herbert Weinelt (rodák z Jeseníku a další z absolventů pražské univerzity, byť na ní nestudoval prehistorii), byly jeho smrtí na východní frontě ve válce se Sovětským svazem na počátku roku 1943 uloženy k ledu.

Od přelomu let 1941/1942 měl Archeologický ústav nové sídlo. Šlo o budovu bývalého pavilonu architektury při Akademii výtvarných umění v Akademické ulici čp. 2 na Letné a Archeologický ústav se sem přestěhoval z Lobkovického paláce na Malé Straně, v němž sídlil od roku 1930.

Archeologický ústav byl podřízen ministerstvu školství, v němž se v polovině roku 1942 transformovalo původní ministerstvo školství a národní osvěty. Je vhodné zaznamenat, že oproti původnímu stavu došlo k zřetelné proměně vzájemného poměru – zatímco do přelomu let 1941/1942 poskytovali ministerští úředníci Archeologickému ústavu spolehlivou záštitu před zásahy německých úředních míst (především Úřadu říšského protektora, tehdy nejdůležitějšího mocenského centra v Protektorátu Čechy a Morava), v první polovině roku 1942 byl Archeologický ústav této opory v podstatě zbaven. V důsledku proměny celkové strategie okupační politiky po příchodu Reinharda Heydricha jako zastupujícího říš-

3 Viz Působení ve službě (PhDr. Miloš Šolle), 1950 + Osobní služební výkaz (Miloš Šolle), nedatováno [1939?!]; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 3, inv. č. 27, složka Miloš Šolle.

4 Kopie dopisu W. von Botha O. Kleemannovi, 29. července 1942; NA, fond Úřad říšského protektora, karton 538, sign. I-10 V-5-2 („Für Sie käme allein hier die Stellung des Leiters der Anstalt für Vor- und Frühgeschichte in Prag in Betracht, deren Besetzung mit einem wissenschaftlich und politisch gut qualifizierten deutschen Vorgeschichtsforscher im Laufe der nächsten Jahre wird erfolgen müssen. Noch ist die Stelle aber mit dem wissenschaftlich sehr gut beurteilten Tschechen Dr. Jaroslava Böhm besetzt, dessen politische Haltung bisher keinen Anlass gibt, ihn abzusetzen.“).

5 Viz např. kopie dopisu H. Reinholda říšskému ministrovi vědy, výchovy a vzdělávání, 22. ledna 1941; NA, fond Úřad říšského protektora, karton 534, sign. I-10 V-2. Viz též např. opis dopisu K. Dinklageho L. Zotzovi, 2. listopadu 1942; tamtéž (viz *Hlava 2018*, 552 – Příloha 2; *tůž 2019*, 80).

ského protektora do Prahy na konci září 1941 byla v lednu 1942 jmenována nová protektorátní vláda, v níž Jana Kaprase v pozici ministra školství a národní osvěty nahradil Emanuel Moravec, přesvědčený zastánce kolaborace. A v průběhu roku 1942 proběhla tzv. Heydrichova správní reforma, v jejímž rámci byli do jednotlivých protektorátních ministerstev dosazeni úředníci z Úřadu říšského protektora. Definitivní konec prioritní mocenské pozice Úřadu říšského protektora znamenalo vytvoření německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu v srpnu 1943, do jehož čela byl instalován Karl Hermann Frank, dosavadní státní tajemník v Úřadu říšského protektora. Němečtí úředníci z jednotlivých ministerstev, kteří do nich přešli v roce 1942 právě z Úřadu říšského protektora, byli od té doby zpravidla zároveň součástí Frankova ministerstva. Dodejme, že hlavní postavou protektorátní archeologie z hlediska vlivu na rozhodovací procesy byl v roce 1944 Wolf von Both, původně (od jara 1941) působící jako subalterní úředník v Úřadu říšského protektora, avšak v létě 1942 přemístěný do ministerstva školství, aby se poté od srpna 1943 zároveň pohyboval ve strukturách Frankova německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu.

Archeologický ústav nebyl zprvu ve své činnosti výrazně omezován, avšak v květnu 1944 již měl za sebou řadu restrikcí. Nešlo jen o důsledek počátku totální války, vyhlášené po porážce *wehrmachtu* u Stalingradu na počátku roku 1943. Povolání do válečné výroby se právě tehdy nevyhnul první zaměstnanec – tento osud potkal Rudolfa Podzemného, fotografa, někdejšího legionáře a bývalého zaměstnance Památníku osvobození, pracujícího v Archeologickém ústavu od roku 1939. Od 13. dubna 1943 byl totálně nasazen u firmy Ing. Hejduk & Faix v Praze IX.⁶ Z hlediska úkolů a činnosti Archeologického ústavu byla však mnohem důležitější německá snaha přetvořit jej v standardní instituci archeologické památkové péče věnující se prioritně provádění záchranných výzkumů a shromažďování údajů o nalezištích, a to podle osvědčeného vzoru z některých zemí Německé říše. Primární badatelské zaměření spojené s cílenými výzkumy nalezišť neohrožených destrukcí, jež mu bylo vloženo do vinku při jeho vzniku v letech 1918–1920, mělo být opuštěno.

Pro postavení Archeologického ústavu v rámci oboru bylo důležité, že od léta 1941 byl *de iure* ústřední oborovou institucí s právem rozhodovat o provádění terénních výzkumů. Šlo o jeden z důsledků vládního nařízení o archeologických památkách, (formálně) přijatého protektorátní vládou v červnu 1941 a vstoupivšího v platnost o měsíc později. Třebaže Jaroslav Böhme nebyl iniciátorem, na přípravě jeho znění se významně podílel (*Hlava 2023a*). Naproti tomu prováděcí předpisy i nový Statut, které měly toto vládní nařízení doplnit, byly nakonec po diskusích odloženy jako válečně nedůležité – prováděcí předpisy již v březnu 1943, zatímco Statut Archeologického ústavu teprve v lednu 1944. Klíčové bylo především zastavení přípravy nového Statutu, neboť diskuse o jeho znění (resp. názory, jež zaznívaly) ukázaly, že právě v něm mělo být jednoznačně a zřetelně kodifikováno nové zaměření Archeologického ústavu, tj. jeho faktická přeměna z badatelské instituce v úřad archeologické památkové péče.

Na provádění záchranných výzkumů měla být orientována rovněž odbočka v Brně, detašované pracoviště pro Moravu vytvořené na konci července 1942 (*Hlava 2021b*). Třebaže její konstituování bylo výsledkem interních diskusí mezi německými prehistoriky o míře autonomie moravské prehistorie (z debaty byli zcela vyloučeni národnostně čeští prehistorikové, a to včetně ředitele Archeologického ústavu Jaroslava Böhma), řadovými výkonnými zaměstnanci v ní byli Češi – na jaře 1944 v ní pracovali Josef Poulík, Miroslav Knapil a Jaroslav Hochmann, jimž příležitostně vypomáhal Bedřich Vyskočil. Prvního vedoucího Karla Huckeho vystřídal po jeho povolání do *wehrmachtu* v prosinci 1942 Hermann Schwabedissen. A když na jaře 1944 také on musel opustit Brno, byl jejím vedením pověřen Werner Mähling. Od počátku sídlila v prostorách Moravského zemského muzea, z jehož řad ostatně pocházeli její první zaměstnanci.

Pro potřeby usměrnění protektorátní archeologie (včetně úkolů Archeologického ústavu) byla vytvořena v roce 1942 – po téměř dvou letech příprav a diskusí, jež ovšem probíhaly opět bez zapojení národnostně českých prehistoriků, resp. Jaroslava Böhma – Badatelská rada pro pravěk (*Forschungsrat für Vorgeschichte*), jež měla být podle německých představ tělesem vytyčujícím a koordinujícím vý-

6 Oznámení o totálním nasazení (R. Podzemný), nedatováno [1945]; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 5, inv. č. 41.

zkumný program oboru. Výraznou převahu v ní měli němečtí zástupci, avšak nakonec se sešla pouze jednou, v říjnu 1942, a její vliv na protektorátní archeologii zůstal marginální.

V dubnu 1940 byli po pěti letech jmenováni oficiální regionální spolupracovníci Archeologického ústavu – jednatelé, tentokrát pouze pro území Protektorátu Čechy a Morava. Jejich role se ovšem postupem doby stávala stále více formální.

Zaznamenejme také, že na jaře 1944 již byly výrazně omezeny publikační možnosti v časopisech věnovaných prehistorii a regionálních periodikách. Přes Böhmovy velkolepé vydavatelské záměry, jež ministerstvo školství a národní osvěty podpořilo ještě na počátku roku 1942, byla realita nakonec výrazně odlišná. Po roce 1941 bylo totiž možné publikovat prakticky pouze v časopise *Altböhmen und Altmähren*, financovaném Úřadem říšského protektora (a vydávaném Lotharem Zotzem), resp. případně také v říšskoněmeckých prehistorických časopisech (např. *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit*). Navíc poslední sešit časopisu *Altböhmen und Altmähren* byl nominálně vrozen do roku 1942, třebaže ve skutečnosti vyšel někdy na počátku podzimu 1943.

* * *

Podle představ z jara 1939 oporou německé archeologie v Protektorátu Čechy a Morava mělo být prehistorické pracoviště na Německé Karlově univerzitě, kam byl v září 1939 instalován Lothar Zetz. Když se ovšem od léta 1941 začali v protektorátní archeologii objevovat další němečtí prehistorikové, velmi záhy došlo ke sporům mezi nimi. Netýkaly se pouze kompetencí, v případě vztahu mezi Lotharem Zetzem a Camillou Streitovou šlo nejpozději od podzimu 1942 o nezastíranou osobní averzi. Eskalující konflikty byly nakonec přechodně vyřešeny Zetzovým povoláním do *wehrmachtu* na podzim 1943 k jednotce dislokované v jihočeském Táboře. V zimním semestru akademického roku 1943/1944 jeho výuku v Praze suploval Christian Pescheck z univerzity ve Vídni, za podpory odborné asistentky Rut Kraftové (v této pozici působila od října 1942) a sekretářky Anny Mickové (ta byla v Zetzově univerzitním Ústavu zaměstnána od roku 1941). V únoru 1944 však byl Zetz přeložen do Prahy jako písař k vojenskému lazaretu a bylo mu povoleno věnovat se dvě odpoledne v týdnu svým povinnostem na univerzitě (blíže *Hlava 2018*, 546–548; *tjž 2019*).

Prehistorické oddělení Národního (od října 1941 Zemského) muzea zůstalo plně (!) v českých rukách a prvních pět protektorátních let přestalo bez větší újmy, byť šlo spíše o souhru šťastných okolností. Obdobně jako v Archeologickém ústavu byl počet jeho zaměstnanců v roce 1939 rozmnožen – k vedoucímu Jiřímu Neustupnému, Bedřichu Svobodovi, Rudolfu Turkovi, Ladislavu Hájkovi a laborantovi Oldřichu Vidimovi přišel tehdy Zdeněk Fiedler (důstojník bývalé Československé armády), později bylo oddělení doplněno ještě o Karla Vytisku (rovněž z řad někdejší Československé armády). A stejně jako Archeologický ústav bylo rovněž muzejní prehistorické oddělení již v roce 1943 zasaženo důsledky totální války – nasazení do válečné výroby postihlo v březnu tohoto roku Rudolfa Turka, který poté více než dva roky pracoval v letecké továrně v bavorském Erdingu (viz např. *Svoboda 1946*, 76; *Sklenář 2014*, 185). Dokonce ještě před ním, v roce 1942, byl totálně nasazen laborant Oldřich Vidim, který se sice záhy vrátil do muzea, avšak v dubnu 1944 musel nastoupit do pražské továrny ČKD (*Sklenář 2014*, 185).

Zato v Moravském zemském muzeu panovala pro národnostně českou archeologii výrazně nepříznivější situace. To ovšem bylo důsledkem událostí v březnu 1939, kdy se vedení muzea chopili nedočkaví místní Němci. Třebaže tento krok ve svém důsledku narušoval německé plány střídmejšího postupu zformulované během jara 1939 na říšském ministerstvu vědy, výchovy a vzdělávání v Berlíně, z prestižních důvodů byla ředitelská funkce ponechána v německých rukách. V roce 1941 byl místo nepříliš schopného Josefa Freisinga do čela muzea dosazen Karl Hucke, říšskoněmecký prehistorik spojený do té doby s Dolním Slezskem, který se zároveň stal vedoucím oddělení moravského pravěku. Po jeho povolání do *wehrmachtu* v prosinci 1942 přešlo řízení muzea na Edmunda Küttlera, předválečného zaměstnance muzea, který byl ovšem oficiálně jmenován zastupujícím ředitelem. V oddělení moravského pravěku pracoval na jaře 1944 jako odborná síla pouze Josef Skutil. Dalšími zaměstnanci tohoto oddělení tehdy byli (kromě vedoucího Karla Huckeho, který byl ve *wehrmachtu*) Jaroslav Tomek (bývalý legionář a dozorce donucovací pracovny v Šumperku, v muzejním oddělení moravského pravěku pracoval od 1. března 1939 v laboratoři), Fritz Rieffel (rodák ze švýcarského Bürglenu, od 8. května 1942 pracoval rovněž v laboratoři, od 16. dubna 1943 byl ale ve *wehrmachtu*), Marie Fialová (uklížečka) a Franz

Bayer (dozorce v expozici);⁷ od 1. března 1944 stav oddělení doplnila Dobroslava Macková (kancelářská úřednice).⁸

Specifikem Moravského zemského muzea byl Ústav Anthropos založený na přelomu let 1938/1939 jako koncese původně penzionovanému Karlu Absolonovi. V protektorátních poměrech se jej chopili (říšsko)němečtí prehistorikové s cílem vytvořit z něj ústřední badatelské centrum pro výzkum paleolitu. Jeho zaměstnanci byli výhradně Němci: od svého příchodu do Brna v září 1942 stál v jeho čele Hermann Schwabedissen, na konci roku 1943 v něm kromě něho působili Gisela Asmusová, Inge Pankokeová, Emanuel Dania, Albert Rieffel, Margot Rieffelová, Anton Kobza, Marie Skollautová a Ferdinand Dobrowolny.⁹

V obou muzeích již od roku 1943 probíhala evakuace sbírek do bezpečných úložišť stranou průmyslových center, jež byly přirozeným cílem leteckého bombardování. Zhruba třetina prehistorické sbírky pražského Zemského muzea byla již v září 1943 odvezena do úkrytů mimo Prahu.¹⁰ Část prehistorické sbírky Moravského zemského muzea byla převezena na hrad Pernštejn (údajně šlo o 40 velkých beden a 50 velkých nádob), podstatná část nejcennějších paleolitických souborů z Ústavu Anthropos byla transportována na zámek v Mikulově, tj. za tehdejší hranice Protektorátu Čechy a Morava.¹¹

3. Poslední protektorátní rok Archeologického ústavu

Při pohledu nazpět je zřejmé, že přelom května a června 1944 nepředstavoval v činnosti Archeologického ústavu žádný výrazný zlom či předěl. Terénní aktivity, jež se koncentrovaly na záchranné výzkumy, stále probíhaly. Kromě toho spěly ke svému rozuzlení některé úřední záležitosti, jež měly svůj počátek již v předchozích měsících.

3.1. Pražská centrála Archeologického ústavu

Hlavní náplní činnosti Archeologického ústavu měly být záchranné výzkumy, jež měly reagovat na narušení (resp. ohrožení) situací s nálezy. Třebaže tato činnost byla (nejen) v posledním protektorátním roce silně limitována logistickými potížemi, Archeologický ústav se jim nepřestával v mezích svých možností (a poskytnutých informací) věnovat. Namátkou Antonín Miller a Zdeněk Palma až do 20. srpna 1944 prováděli rozsáhlý záchranný výzkum v Hergetově pískovně v Lysolajích (tehdy u Prahy), který byl zahájen již 21. dubna téhož roku (viz např. *Buchvaldek 1964*; *Hájek 1968*, 67–68; *Pleslová-Štiková 1972*, 8–58, obr. 1:1, 2, 14–52; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 160; *Buchvaldek et al. 1997*, 161–164, obr. 59:vpravo a dole, 60–62, 63:nahore, tab. XXVI:3), na nějž pak od konce srpna do října 1944 navázali další záchrannou akci v nedaleké Denkové pískovně, rovněž na katastru tehdejších Lysolají (*Pleslová-Štiková 1972*, 4–8, obr. 1:2, 2–12; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 160). Od dubna do června 1944 zachraňoval v pískovně ve Vestci poblíž Křince narušené nálezové situace Václav Tůma (*Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 221), Miloš Šolle v červnu 1944 zasahoval ve Slaném, kde byly

7 Uebersicht und Verzeichnis der Angestellten des Mährischen Landesmuseums, 28. prosince 1943; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 104, složka K7 – různé. K Jaroslavu Tomkovi viz dokumenty uložené tamtéž, karton 88, spis čj. 246/1940 + osobní výkaz z 25. listopadu 1940, bez čj. K Fritz Rieffelovi a jeho odvedení do *wehrmachtu* viz dokumenty uložené tamtéž, karton 17, spis čj. 48/1943 + karton 174, spis čj. 67/1943.

8 Viz korespondenci uloženou v Archivu MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 174, spis čj. 111/1943.

9 Uebersicht und Verzeichnis der Angestellten des Mährischen Landesmuseums, 28. prosince 1943; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 104, složka K7 – různé.

10 Viz Die vorgeschichtskundliche Abteilung des Landesmuseums in Prag (zpráva J. Neustupného), 24. září 1943; Archiv NM, fond RNM, karton 161, složka 1943 Praehistorie IX Diverse.

11 Zpráva o činnosti pravěkého oddělení Moravského zemského muzea za rok 1943 (J. Skutil), 17. ledna 1944; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, spis čj. 2/1944. K transportu paleolitických sbírek na zámek v Mikulově již v roce 1943 viz dokumenty uložené tamtéž, karton 174, obálka Abtransport paläolith. Artefakte nach Nikolsburg Dr. Bohmers, bez čj.

při stavbě protiletceckého krytu narušeny kostrové hroby kultury zvoncovitých pohárů spolu s kulturní vrstvou knovízské kultury (viz např. *Knor 1948*, 46; *Spurný 1951–52*, 235; *Hájek 1968*, 114–115; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 186), a v létě 1944 provedl záchranný výzkum narušeného valu na hradišti Kozel u Hostimi (viz např. *Prošek 1950*, pozn. * na str. 441; *Čtverák et al. 2003*, 86; *Rataj – Šolle – Venclová 2003*, 149). V létě 1944 proběhl pod vedením Antonína Knora záchranný výzkum tří mohyl z tzv. skupiny I (mohyly č. 1, 3, 4) na mohylníku z doby hradištní v Dvakačovicích na Chrudimsku, který navázal na výzkum dvou mohyl (č. 6, 9) v předchozím roce; bylo při něm identifikováno rovněž sídliště z doby laténské (*Turčan 1986*; *Frolík 1988b*; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 48). Pokračovalo se také ve výzkumu žárového pohřebiště z doby římské v Třebusicích, jež patřilo k preferovaným lokalitám – v místech ohrožených postupující těžbou písku zde na přelomu srpna a září 1944 vedl terénní akci Antonín Knor (*Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 210; *Droberjar 2021*, 148). V září a říjnu 1944 pak proběhl záchranný výzkum při hloubení protipožární nádrže na Hradčanském náměstí poblíž Pražského hradu (viz např. *Borkovský 1969*, 22, obr. 3; *Frolík 1986*, 74, obr. 1; *týž 1988a*).¹²

V některých případech zůstalo pouze u obhlídky naleziště. Třeba v závěru června 1944 cestoval Miloš Šolle do Ratají nad Sázavou, kde zjišťoval okolnosti nálezu depotu bronzových předmětů (*Šolle 1947–1948*; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 177; *Smejtek – Lutovský – Militký 2013*, 299–301), a do Chrástu u Zahořan, kde ověřoval informaci o údajném žárovém pohřebišti, jež se objevila v denním tisku (*Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 72). Ivan Borkovský rovněž na konci června 1944 zajel k hradu Karlštejnu obhlédnout kamennou zeď, jež byla odhalena na severním svahu návrší při hloubení nádrže na vodu (*Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 80).¹³

Činnost Archeologického ústavu se však nevyčerpávala pouze terénními výzkumy a obhlídkami nalezišť. Již na přelomu května a června 1944, po několika měsících odkladů, jež byly způsobeny mj. obtížnou dopravní dostupností místa, se podařilo provést dokumentaci nálezů uložených ve škole v Kamýku nad Vltavou. Celá záležitost přitom začala již v květnu 1943, kdy byl Wolf von Both upozorněn svým nadřízeným Hansem Heckelem na záznam ve zprávě o služební cestě Franze Stuchlika, jednoho z německých úředníků ministerstva lidové osvěty (k jeho osobě srv. *Mohn 2018*, 147), na níž doprovázel ministra Emanuela Moravce. Při návštěvě školy v Kamýku totiž viděl keramické nádoby, jež byly údajně vykopány poblíž obce. Ve zprávě o své cestě poznamenal, že tyto nádoby „*meiner Ansicht nach germanische Ornamente enthalten*.“ A dodával: „*Zuständige Stellen würden bestimmt für diese Funde das grösste Interesse haben*.“¹⁴ Úřední cestou byla neprodleně informována Camilla Streitová, která se vzápětí telefonicky spojila s autorem zprávy. Wolfu von Bothovi následně oznamovala, že podle popisu, který jí byl sdělen, jde s největší pravděpodobností o nálezy z doby halštatské. Jasně však mělo být teprve po zdokumentování souboru. Streitová zároveň využila příležitosti a dodávala: „*Wir sind für derartige Meldungen immer sehr dankbar, da sie uns die Möglichkeit geben, nach und nach alle jene Funde in Evidenz zu halten, die sonst, nicht in öffentlichen Sammlungen aufbewahrt, der Aufmerksamkeit entgehen. In allen solchen Fällen wäre es das Gegebene, sofort jemanden damit zu beauftragen, solche kleine Sammlungen an Ort und Stelle zu beschreiben und zeichnerisch und fotografisch aufzunehmen, eine Arbeit, die normalerweise in einem Tage erledigt werden kann. Gerade der Fall Kamaik zeigt jedoch wieder, dass weite Gebiete denkmalpflegerisch nicht bearbeitet werden können, solange der Anstalt ein Dienstwagen fehlt*.“ Spojení autobusem do Kamýku přes Sedlčany bylo značně komplikované. Zaměstnanec Archeologického ústavu by musel nastoupit cestu v úterý a nazpět se mohl vrátit stejným způsobem teprve v pátek. Streitové ovšem nešlo pouze (a ani primárně) o cesty za dokumentací obdobných sbírek: „*Wirkt sich das Fehlen eines Dienstwagens also bereits für solche Arbeiten höchst ungünstig aus, so ist dies erst recht bei Meldungen von Neufunden der Fall. Es ist praktisch einfach unmöglich, Fundmeldungen in entlegenen*

12 Některé z těchto výzkumů byly prezentovány v denním tisku: viz NA, fond Ministerstvo školství, karton 488, spis čj. 5680/1944, 5996/1944.

13 K provedeným výzkumům a návštěvám nalezišť viz též příslušné záznamy v Archeologickém informačním systému České republiky.

14 Opis části zprávy o služební cestě dr. Stuchlika, nedatováno (příloha dopisu H. Heckela W. von Bothovi z 21. května 1943); NA, fond Úřad říšského protektora, karton 538, sign. V 5-1-160.

Gebieten sofort nachzugehen, da kriegswichtige Arbeiten – und um solche handelt es sich ja heute fast in jedem Falle – nicht so lange unterbrochen werden können, bis ein Vertreter der Anstalt nach tagelangen Lokalbahn und Autofahrt an Ort und Stelle erscheint.“ Navrhla také konkrétní řešení: „*Es wäre daher zu erwägen, ob es nicht vielleicht doch möglich wäre, der Anstalt einen Wagen mit Holzgasantrieb zuzuweisen, damit wenigstens die notwendigsten Fahrten erledigt werden könnten.*“ Wolf von Both byl ovšem nekompromisní a na okraj dopisu od Streitové rezolutně poznamenal: „*Während des Krieges kann ein Dienstwagen nicht zur Verfügung gestellt werden.*“¹⁵ V následujících měsících se opakovaně dotazoval, zda byla dokumentace nálezů provedena. Teprve na výzvu z konce dubna 1944 mohla dát Streitová uspokojivou odpověď. Na počátku června 1944 oznamovala, že soubor byl konečně zdokumentován, nikoliv ovšem zaměstnanci Archeologického ústavu, ale Ladislavem Hájkem ze Zemského muzea – oproti původnímu předpokladu šlo o tři nádoby ze středověku, resp. novověku (jednu z nich získalo do svých sbírek pražské Zemské muzeum) a jednu kamennou sekerku.¹⁶

Na přelomu jara a léta 1944 spěla ke svému řešení *aféra* s archeologickou sbírkou na zámku v Ohradě, v níž se výrazně angažovala Camilla Streitová (k okolnostem celé záležitosti, jež souvisela se zabavením majetku hlubocké větve Schwarzenberků v roce 1940 a netýkala se pouze archeologické sbírky, viz *Vlk 2022*, 178–183). Na počátku sporů stál již v druhé polovině roku 1942 úřední soubor o její osud mezi Hermannem Födischem (tomu šlo o získání souboru nálezů z Postoloprta pro sbírku muzea v Žatci), Lotharem Zotzem (jemu šlo o získání celé sbírky pro jeho univerzitní Ústav) a Camillou Streitovou (ta se důrazně postavila proti Zotzovu záměru, zároveň navrhovala rozdělit sbírku do jednotlivých muzeí podle geografického původu sbírkových předmětů). Na přelomu let 1942/1943 skončil střet kompromisem: Streitová měla zjistit, z jakých regionů sbírka pochází a jakým institucím (včetně Zotzova Ústavu) by bylo možné části sbírky předat. Tím ovšem bylo do událostí vtaženo muzeum v Linci jako centrální muzeum v sousední župě Horní Podunají. Jelikož Lothar Zetz byl na podzim 1943 vzhledem k svému povolání do *wehrmachtu* vyřazen ze hry a Hermann Födisch do dalšího dění přímo nezasahoval, vyjednávání se nyní soustředilo na Camillu Streitovou a činovníky lineckého muzea v čele s jeho ředitelem Theodorem Kerschnerem a prehistorikem Franzem Strohem, kteří byli velmi aktivní a snažili se získat na osud sbírky výhradní vliv. Dne 21. června 1944 měla proběhnout přímo na zámku v Ohradě schůzka, jež by patovou situaci vyřešila, avšak na místo dorazila pouze Streitová. K setkání s Franzem Strohem, který zastupoval linecké muzeum, přímo v Ohradě došlo tudíž teprve 19. července 1944. Ukázalo se, že muzeum v Linci nemá v současné době možnost věnovat se komplexně adjustaci sbírky, na stole byla v podstatě pouze příležitostná provizorní konzervace a pomalu postupující inventarizace, jež by byly prováděny přímo v Ohradě ve zcela nevyhovujícím prostředí. Bylo tudíž rozhodnuto, že sbírka bude převezena do Prahy, kde měla být konzervována v laboratoři Archeologického ústavu. Vzhledem k dalším osudům Archeologického ústavu od přelomu srpna a září 1944 však není jasné, zda k tomu nakonec vskutku došlo.¹⁷

Snad nejvýznamnějším počinem letních měsíců roku 1944, jenž byl doveden k úspěšnému závěru, bylo zakoupení *Moravských starožitností*, obsáhlého rukopisu Innocence Ladislava Červinky, tvořeného deseti díly – s výjimkou paleolitu každý z nich obsahoval jednak studii o příslušném období se soupisem nalezišť, jednak svazek obrazových příloh s kresbami nálezů a nálezových situací, resp. příležitostně také s fotografiemi. Tato záležitost se táhla již od podzimu 1943, kdy Červinka nabídl Archeologickému ústavu celý rukopis k zveřejnění. Vzhledem k jeho rozsahu i zastaralé koncepci teoretických částí to sice nepřipadalo v úvahu, avšak Jaroslav Böhm v prosinci 1943 navrhl, aby byl rukopis zakoupen. Zprvu se setkal s odmítnutím Karla Huckeho (formálně stále vedoucího brněnské odbočky, třebaže odvedeného do *wehrmachtu*), který byl ale motivován spíše osobně. Avšak po změně mocenské konstelace v Brně v únoru 1944, kdy byl Hucke odstaven od rozhodování (*Hlava 2021b*, 160, pozn. 64), se Böhmův

15 Dopis C. Streitové W. von Bothovi, 27. května 1943 (s rukopisnou poznámkou W. von Botha z 11. června 1943 a podtržením v originále); NA, fond Úřad říšského protektora, karton 538, sign. V 5-1-160.

16 Dopis C. Streitové W. von Bothovi, 2. června 1944; NA, fond Úřad říšského protektora, karton 538, sign. V 5-1-160.

17 Viz soubor archivních materiálů uložených v NA, fond Úřad říšského protektora, karton 538.

záměr podařilo realizovat. Výrazně k tomu přispěla okolnost, že se mu o hodnotě Červinkova rukopisu podařilo přesvědčit Camillu Streitovou. Červinka za rukopis požadoval značnou sumu, která přesahovala rozpočtové možnosti Archeologického ústavu. Ministerstvo školství však v létě 1944 poskytlo pro tento účel mimořádnou dotaci. Dne 14. září 1944 Červinka obdržel 75 000 korun v hotovosti a rukopis *Moravských starožitností* byl poté uložen v brněnské odbočce Archeologického ústavu (blíže *Hlava 2021a*).

O interních poměrech v Archeologickém ústavu se nedochovalo žádné přímé dobové svědectví. Podle později zaznamenaných útržkovitých vzpomínek však lze usuzovat, že čeští zaměstnanci netvořili zcela jednolitou skupinu. Někteří z nich možná nahlíželi na protektorátní poměry s (příležitostnými) sympatiemi a těšili se důvěře Camilly Streitové – v negativních souvislostech je v tomto směru výslovně zmiňován Václav Tůma (*Rataj – Šolle – Vencl 2003*, 150). Jaroslav Böhm byl navíc nucen příležitostně řešit lapálie některých svých podřízených. Někdy v červenci 1944 byli v Praze zadrženi Rudolf Tíkal a Miroslav Netáhlík při razii, jež mířila na zaměstnance pohybující se v pracovní době mimo prostory institucí, v nichž působili. Prostřednictvím ministerstva školství byl Archeologický ústav dotázán, zda měli opuštění svého pracoviště povoleno. Ředitel Böhm oběma zaměstnancům poskytl úřední alibi – Tíkal byl údajně na cestě za ošetřením, Netáhlík pak prý na služební pochůzce. V Netáhlíkově případě to ovšem takřka s jistotou bylo v rozporu se skutečností.¹⁸

Camilla Streitová si byla velmi dobře vědoma, že Jaroslav Böhm se pasivní rezistencí dlouhodobě snaží brzdit některé její kroky, jež ve svých důsledcích přetvářely Archeologický ústav z primárně české instituce do podoby sloužící německým zájmům. Naproti tomu netušila, že někdy na přelomu léta a podzimu 1944 se dostal (spolu s Václavem Wagnerem, tehdy zástupcem přednosta Památkového úřadu v Praze) do kontaktu se spolupracovníky výsadku Calcium (Jaroslav Odstrčil, Josef Gemrot, František Široký, Karel Niemczyk), který v Protektorátu Čechy a Morava operoval z pověření londýnské exilové vlády od dubna téhož roku. V depeši odeslané do Londýna se totiž 5. října 1944 objevilo Böhmovo jméno (viz *Gecko 2019*, 274).¹⁹

V souvislosti s vývojem válečné situace bylo v létě 1944 na nejvyšší politické úrovni učiněno rozhodnutí, jež zasáhlo takřka všechny kulturní a vědecké instituce v Německé říši a na okupovaných územích. Výnosem říšského ministra propagandy Josefa Goebbelse z 24. srpna 1944 byla jejich činnost zastavena, resp. (výrazně) omezena (*Mohn 2018*, 150). Týkalo se to rovněž Archeologického ústavu, avšak o typu konkrétního opatření mělo být rozhodnuto v Praze. Streitová s odkazem na postoje Jaroslava Böhma a jeho nejbližších spolupracovníků navrhla Wolfu von Bothovi uzavření celé instituce (*Schliessung*; *Blažek 2003*, 589, 599–601 – Příloha IV). Ten ovšem její představu odmítl a upřednostnil jiné řešení. Bylo přistoupeno k pouhému omezení činnosti, jež znamenalo zachování základního provozu, ovšem pouze v minimalistickém stavu (*Stillegung*; *Blažek 2003*, 589 – pozn. 52). V září 1944 se příslušné oznámení objevilo v denním tisku. Později, v listopadu 1944, ministerstvo školství považovalo za nutné veřejnosti zopakovat, že v rudimentární rovině činnost Archeologického ústavu zůstala nepřerušena, a výslovně upozornilo na jeho roli v oblasti archeologické památkové péče, jež vyplývala z vládního nařízení o archeologických památkách z roku 1941: „Aby bylo zabráněno omylům, sděluje ministerstvo školství, že zavření Archeologického ústavu v rámci totálního nasazení neznamena jeho dočasné zrušení nebo úplné zastavení jeho činnosti, nýbrž jen omezení jeho vědecké a památkové činnosti, za-

18 Interní záznamy, 19. září 1944 a 16. října 1944 + dopis J. Böhma ministerstvu školství, 7. října 1944; NA, fond Ministerstvo školství, karton 3130, spis čj. 75556/1944. Miroslav Netáhlík byl problémovou osobností, oficiálně byl zaměstnán jako zřízenec v Archeologickém ústavu, avšak ve skutečnosti zřejmě od roku 1939 až do léta 1944 fakticky pracoval v ministerstvu školství (*Rataj – Šolle – Vencl 2003*, 151, pozn. 29). Jaroslav Böhm v polovině září 1944 obdržel z ministerstva školství dopis s popisem Netáhlíkových eskapád a jednoznačným závěrem: „Jiní musí pracovat do poslední chvíle, on 5 let dělal málo a nyní řadu týdnů nic, ani do úřadu nechodí. (...) A nebude-li se chovat slušně a nás pomlouvat, postarám se, aby byl zneškodněn.“ Viz dopis R. Maximoviče J. Böhmovi, 14. září 1944; MÚA AV ČR, fond Jaroslav Böhm, karton 2, inv. č. 162.

19 Vojenský historický ústav, fond Sbírka 37 – Velitelství vojenské zpravodajské služby, karton 173, sign. 37-239-3, str. 18 + karton 196, sign. 37-318-9, str. 35 (přepis depeše), 88. Dodejme, že angažování Václava Wagnera v odbojových aktivitách bylo rozsáhlejší, nešlo jen o tento případ (*Salavová 2022*, 19–20).

*tímco činnost související s vládním nařízením 274/41 pokračuje v rámci daných omezení. Povinnost hlásiti nálezy a ostatní předpisy tohoto nařízení platí tudíž dále.*²⁰

Zaměstnanci Archeologického ústavu se nyní nevyhnuli nasazení do (válečné) výroby, kam byli postupně umísťováni od přelomu září a října 1944. Snad nejlépe na tom byl Jaroslav Böhm, který byl přidělen do podniku B. Fagner, farmaceutické závody v Praze XII. Zde nastoupil 24. října 1944.²¹ Nevedlo se mu tam zřejmě nijak zle – pracoval 48 hodin týdně (tj. ve standardním osmihodinovém šestidenním režimu za týden, který tehdy rozhodně nebyl pravidlem) a společnost mu dělali mj. členové orchestru Národního divadla. Böhm navíc zůstával v kontaktu se svými kolegy z oboru – např. v listopadu 1944 s ním korespondoval Jiří Neustupný, vedoucí prehistorického oddělení Zemského muzea.²² Příležitostně také ve volném čase navštěvoval Zemské muzeum.²³ Vzhledem k okolnostem šlo tudíž rozhodně o privilegované podmínky, navíc jeho nasazení ve výrobě skončilo již 13. března 1945. Na počátku listopadu 1944 psal jeho dobře informovaný přítel Radim Kettner (významný český geolog) s lehkou ironií svému tchánovi Maurici Remešovi do Olomouce, s nímž byl Jaroslav Böhm spojený již z doby svého mládí: „*Dr. Böhm, ředitel Archeologického ústavu, nosí pytle ve Frágnerově lékárně.*“ A komentoval nejen aktuální dění, ale také to, co mělo záhy přijít: „*Ústav je zavřený – je teď v malířské akademii. Byl skvěle instalován, ale teď se to zas bude dávat do beden a do těch místností se má nastěhovat několik oddělení geologického ústavu, která se musí nahonem ze svých místností vystěhovat. Blázinec na kolečkách!*“²⁴

Böhmovo nasazení do válečné výroby bylo spojeno s protokolárním předáním Archeologického ústavu. Dne 24. října 1944 jej převzali Camilla Streitová a Jan Filip. To ovšem nebylo vše. Prostory, v nichž od přelomu let 1941/1942 Archeologický ústav sídlil, byly 1. prosince 1944 převzaty Úřadem pro výzkum půdy v Čechách a na Moravě (*Amt für Bodenforschung in Böhmen und Mähren*).²⁵ Ten také převzal formou zápůjčky část nábytku a technického vybavení Archeologického ústavu. Ve třech sklepních prostorách budovy zůstaly uloženy nezpracované nálezy z výzkumů a drobný kancelářský, resp. laboratorní inventář. Vybavení Archeologického ústavu, které nebylo bezprostředně zapotřebí k další činnosti a nezůstalo v jeho sídle, bylo v závěru listopadu 1944 transportováno na zámek v Křinci poblíž Nymburka – zde byla uložena knihovna, archiv nálezových zpráv, kartotéka nalezišť, fotoarchiv a publikace, dohromady šlo o 200 beden materiálu. V zámku byly deponovány ve čtyřech místnostech v přízemí a dvou místnostech v prvním patře. Další část nepotřebného zařízení byla přestěhována do ústředního skladiště ve Vladislavově třídě v Praze II. Správa Archeologického ústavu přešla na Památkový úřad v Praze, do jehož sídla v Karmelitské ulici čp. 13 byli přemístění zbývající zaměstnanci, kteří nepodléhali totálnímu nasazení – nešlo jen o Jana Filipa, ale také o Antonína Knora, Theodora Javůrka, Rudolfa Jelínka a Ludmilu Píplovou. Na přelomu listopadu a prosince 1944 bylo již třináct zaměstnanců Archeologického ústavu totálně nasazeno, další – Václav Tůma – byl od 3. října 1944 pohřešován.²⁶ Za

20 Tisková zpráva „Uzavření Archeologického ústavu“, nedatováno [listopad 1944]; NA, fond Ministerstvo školství, karton 490, spis čj. 8575/1944. Tisková zpráva je dochována rovněž v německé verzi nejen v tomto spisu, ale také ve spisu ze září 1944, v němž naopak česká verze chybí (viz tamtéž, spis čj. 7201/1944).

21 Oznámení o totálním nasazení (J. Böhm), nedatováno [1945]; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 5, inv. č. 41. Viz *Turek 2007*, 822.

22 Dopisy J. Neustupného J. Böhmovi, 15. listopadu 1944 a 27. listopadu 1944; MÚA AV ČR, fond Jaroslav Böhm, karton 2, inv. č. 202. Viz též kopie obou dopisů v Archivu NM, fond RNM, karton 165, složka Praehistorie 1944 R Diverse.

23 Jaroslav Böhm je uveden v měsíčních výkazech prehistorického oddělení Zemského muzea od listopadu 1944 do března 1945 jako jeden z návštěvníků; viz Archiv NM, fond RNM, karton 171, složka 1945 S/Mb.

24 Dopis R. Kettnera M. Remešovi, 8. listopadu 1944; archiv VMO, fond Mauric Remeš, karton 3, složka K. Kettnerovy informace pocházely s největší pravděpodobností přímo od Jaroslava Böhma. V Kettnerově pozůstalosti se však dochovaly pouze Böhmovy dopisy z června 1934 a 10. září 1947 – viz MÚA AV ČR, fond Radim Kettner, karton 4, inv. č. 152.

25 Úřad pro výzkum půdy v Čechách a na Moravě byl konstituován vládním nařízením z 5. ledna 1943. Vznikl spojením Geologického ústavu pro Čechy a Moravu (*Geologische Anstalt für Böhmen und Mähren*) a části Geofyzikálního ústavu v Praze (*Geophysikalisches Institut in Prag*).

jméno	pracovní zařazení 1944/1945	místo a doba totálního nasazení
Marie Bařtipánová	osvobozena od totálního nasazení	–
Jan Benda	totálně nasazen	firma B. Fragner, Praha XII (21. 10. 1944 – 8. 1. 1945); Školní nakladatelství (8. 1. – 5. 5. 1945)
Jaroslav Böhm	totálně nasazen	firma B. Fragner, Praha XII (21. 10. 1944 – 13. 3. 1945)
Ivan Borkovský	zůstal v Archeologickém ústavu	–
František Buřil	totálně nasazen	firma Hrabě a Lozovský, Pardubice (3. 10. 1944 – 30. 4. 1945)
Karel Bystrý	totálně nasazen	firma Ing. Troniček, Praha (3. 10. 1944 – 10. 5. 1945)
Jan Filip	zůstal v Archeologickém ústavu	–
Theodor Javůrek	zůstal v Archeologickém ústavu	–
Rudolf Jelínek	zůstal v Archeologickém ústavu	–
Josef Kabát	totálně nasazen	firma Hrabě a Lozovský, Pardubice (3. 10. 1944 – 27. 4. 1945)
Antonín Knor	zůstal v Archeologickém ústavu	–
Jindřiška Macháčková	totálně nasazena	Zeměměřický ústav, Praha VII (10. 10. 1944 – 14. 5. 1945)
František Málek	osvobozen od totálního nasazení	–
Věra Málková	totálně nasazena	firma Karel Brejcha, Praha XII (6. 12. 1944 – 22. 4. 1945)
Kateřina Matulová	totálně nasazena	?
Antonín Miller	osvobozen od totálního nasazení	–
Miroslav Netáhlík	totálně nasazen	firma J. Kozák, Praha XI (2. 1. – 5. 5. 1945)
Zdeněk Palma	zůstal v Archeologickém ústavu	–
Ludmila Píplová	zůstala v Archeologickém ústavu	–
Rudolf Podzemný	totálně nasazen	firma Ing. Hejduk & Faix, Praha IX (13. 4. 1943 – 28. 2. 1945)
Oldřich Pražák	totálně nasazen	Fantovy závody, Pardubice (3. 10. 1944 – 30. 4. 1945)
Camilla Streitová	totálně nasazena	firma Dr. Knobloch, Praha XIX (2. 1. – 4. 5. 1945)
Josef Škoda	totálně nasazen	firma Hrabě a Lozovský, Pardubice (3. 10. 1944 – 27. 3. 1945)
Miloš Šolle	totálně nasazen	Deutsche Lufthansa, Praha-Smíchov (20. 9. 1944 – 5. 5. 1945)
Rudolf Tíkal	zůstal v Archeologickém ústavu	–
Václav Tůma	před totálním nasazením odešel do ilegality	–
Dagmar Weisssová	totálně nasazena	firma J. Volman, a. s., Čelákovice (17. 10. 1944 – 19. 4. 1945)

Tab. 1. Přehled válečného nasazení zaměstnanců Archeologického ústavu (sestaveno podle: MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 5, inv. č. 41–42, resp. též karton 3, inv. č. 27, složka Camilla Streitová).

nezpůsobil k pracovnímu nasazení byli uznáni Antonín Miller, Marie Bařtipánová a František Málek. Další čtyři zaměstnanci – Ivan Borkovský, Rudolf Tíkal, Miroslav Netáhlík a Zdeněk Palma – tehdy čekali na povolávací rozkaz.²⁷ Nakonec z nich byl totálně nasazen pouze Miroslav Netáhlík, a to teprve od 2. ledna 1945 (*tab. 1*).

Lze jen spekulovat, zda na ponechání Jana Filipa v Archeologickém ústavu měla vliv Camilla Streitová, jejíž vztah k němu byl poněkud specifický. Když totiž byla v meziválečných letech v Praze v obtížné sociální situaci, (údajně) jí tehdy vypomáhal (*Rataj – Šolle – Vencl 2003*, 149;²⁸ srv. *Hlava 2025*, 432 – pozn. 28). Na druhou stranu v dopise Wolfu von Bothovi v závěru srpna 1944, v němž navrhovala ukon-

26 Podle pamětnické vzpomínky fingoval utonutí ve Vltavě; závěrečné válečné měsíce prožil v ilegality (*Rataj – Šolle – Vencl 2003*, 150).

27 Dopis J. Filipa ministerstvu školství, 9. prosince 1944; NA, fond Ministerstvo školství, karton 3243, spis čj. 93778/1944 (Camilla Streitová je uvedena mezi zaměstnanci, kteří již tehdy byli totálně nasazení, avšak podle jiného dokumentu byla povolána teprve k 2. lednu 1945 – viz kopie opisu dopisu ministerstva školství C. Streitové, 22. ledna 1945; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 3, inv. č. 27, složka Camilla Streitová). Werner Mähling z Prahy odešel zřejmě již v srpnu 1944 (*Hlava 2023d*, 362). V listopadu 1944 však minimálně jednou úředně navštívil prehistorické oddělení Zemského muzea – viz *Arbeitsausweis der vorgeschichtlichen Abteilung des Landesmuseums für den Monat November 1944*, 2. prosince 1944; Archiv NM, fond RNM, karton 171, složka 1945 S/Mb.

28 Třebaže pamětnické svědectví Miloše Šolla zaznamenává specifický vztah mezi Streitovou a Filipem, poválečná Filipova rekapitulace událostí vyznívá odlišně: „(...) *kontrolovala mou práci, i na psacím stole* (...). *Od podzimu 1944 snažila se Dr. Streitová ve své nacistické zaslepenosti zničit Archeol. ústav a všechny síly nasadit.*“ Viz Přehledný výkaz činnosti v letech 1938–1945 (J. Filip), 5. června 1945; Archiv UK, fond Jan Filip, nezpracováno (provizorní karton 1).

čení činnosti Archeologického ústavu, Filipa zmiňovala v jednoznačně negativních souvislostech (*Blažek 2003*, 601 – Příloha IV). Sám Jan Filip v poválečné retrospektivě uvedl, že v Archeologickém ústavu zůstal ze zdravotních důvodů.²⁹ Pokud lze ale usuzovat z dochovaných dobových pramenů, z pětice zaměstnanců, kteří byli vyjmuti z totálního nasazení, byla pouze Ludmila Píplová ponechána v Archeologickém ústavu s tímto zdůvodněním.³⁰

Zaměstnanci, o jejichž konkrétním nasazení do válečné výroby nebylo rozhodnuto, se měli prozatím podílet na adjustaci proběhnuvších výzkumů Pražského hradu, kde tehdy mj. vznikly opisy deníků Karla Gutha, oficiálního vedoucího tamějších meziválečných výzkumů. Tyto práce zde vedl Ivan Borokovský (*Frolík 2008*, 44; *tůž 2020*, 102–103).

Torzo Archeologického ústavu, jež od 1. prosince 1944 sídlilo v prostorách Památkového úřadu v Praze, se v této podobě dočkalo konce II. světové války. Zásahy v terénu byly omezeny na minimum, jediný dokumentovaný případ z této doby pochází z února 1945, kdy byly při úpravě sklepních místností pro protiletectký kryt v Karmelitské ulici na Malé Straně narušeny patrně novověké kostrové hroby (*Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 161). Blížící se konec války zároveň znamenal impulz k sprádní plánu do budoucna. Již tehdy se např. připravoval sborník u příležitosti blížícího se životního jubilea Jana Eisnera (*Hlava 2023c*, 352). Osobní svědectví o posledních protektorátních týdnech se dochovalo zřejmě pouze od Jana Filipa. Ten je při pohledu nazpět vyličil v červnu 1945 těmito slovy: „*V posledních třech měsících války jsem pracoval na směrnících a podrobných osnovách dějepisu a zeměpisu na středních školách, aby ihned po skončení války mohly být napraveny veliké škody, které na žactvu napáchal režim; tyto směrnice jsem ve formě oběžníku rozepsal na blány /pomáhali mi tu prof. dr. Kutnar a Pavel/, takže již ve dnech pražské revoluce mohl být oběžník rozmnožen a ministerstvo školství jej pak ihned rozeslalo na všechny střední školy beze změny.*“³¹ Zbývá jen dodat, že Jan Filip se také aktivně zúčastnil květnového povstání.³²

3.2. Brněnská odbočka Archeologického ústavu

V červnu 1944 převzala brněnskou odbočku Archeologického ústavu do své správy Camilla Streitová, jež nahradila Wenera Mählinga.³³ Když byla na přelomu srpna a září 1944 činnost Archeologického ústavu výrazně omezena, toto opatření se vztahovalo rovněž na brněnskou odbočku. Z příkazu Streitové mělo být její sídlo v prostorách Moravského zemského muzea uzavřeno a její zaměstnanci měli být přiděleni k brněnské odbočce Památkového úřadu. Měl být tudíž uplatněn stejný model jako v Praze. Z Prahy do Brna však bylo daleko, a tak se Josef Poulík se svými kolegy rozhodl riskovat a nařízení Streitové ignoroval. Když v závěru ledna 1945 shrnoval v dopise Jaroslavu Böhmovi podstatné události, které se v Brně odehrály v předchozích týdnech, popsal je poměrně barvitě. Dne 17. prosince 1944 se Streitová písemně dotazovala Poulíka, proč její příkaz dosud nebyl vykonán. Poulík se proto odebral za Karlem Kühnem, vedoucím brněnské odbočky Památkového úřadu, který mu ukázal kopii dopisu od Streitové, již obdržel. Poulík mu mj. sdělil, že má nastoupit k totálnímu nasazení k *Luftschuttpolizei*, avšak Kühn odpověděl, že je to bezpředmětné („*načež mi oznámil, že nikam nepůjdu a že jsem zařazen do jeho družstva*“). To samé platilo také o dvou dalších zaměstnancích – Jaroslavu Hochmannovi a Miroslavu Kna-

29 Přehledný výkaz činnosti v letech 1938–1945 (J. Filip), 5. června 1945; Archiv UK, fond Jan Filip, nezpracováno (provizorní karton 1) („*V ústavu zůstalo jen několik sil neschopných k nasazení, mezi nimi i já /mám oboustrannou kýlu značného rozsahu, dosud z jasných důvodů neoperovanou*“).

30 Dopis J. Filipa ministerstvu školství, 9. prosince 1944; NA, fond Ministerstvo školství, karton 3243, spis čj. 93778/1944 („*aus den Gesundheitsgründen vom Arbeitsamt befreit, nun die einzige Kraft zu der Schreibmaschine*“).

31 Přehledný výkaz činnosti v letech 1938–1945 (J. Filip), 5. června 1945; Archiv UK, fond Jan Filip, nezpracováno (provizorní karton 1). Viz též Curriculum vitae (J. Filip), 13. června 1945; NA, fond Ministerstvo školství a kultury – osobní, karton 33, složka Jan Filip, fol. 6.

32 Zpráva komise ke jmenování docentem o Janu Filipovi, 20. července 1945 (K. Chotek, A. Salač, K. Stloukal); NA, fond Ministerstvo školství a kultury – osobní, karton 33, složka Jan Filip, fol. 27 („*Po pražské revoluci, které se účastnil na barikádách*“).

33 Kopie dopisu ministerstva školství (W. von Both) C. Streitové, 24. června 1944; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 3, inv. č. 27, složka Camilla Streitová.

pilovi (toho navíc Pracovní úřad zbavil povinnosti totálního nasazení). Zatímco Hochmann a Knapil byli přemístěni přímo do prostor Památkového úřadu, kde se podíleli na práci pro tuto instituci, Poulíkovi a Vyskočilovi (který však nebyl oficiálním zaměstnancem Archeologického ústavu) bylo díky benevolenci zastupujícího ředitele Moravského zemského muzea Edmunda Küttlera (ale také díky pochopení Karla Kühna) umožněno zachovat brněnskou odbočku v původním sídle, tj. v prostorách muzea. Poulík o tom Böhmovi sděloval: „*S drem Küttlerem jsme dohodli, že větší místnost vyklidíme a menší (to je ta při vchodu, kde byl p. Vyskočil a Knapil) použijeme jako skladiště. Zem. museum dostalo klíče v zapečetěné obálce a smí jich použití jen v případě ohně nebo většího nebezpečí. Vše je písemně zajištěno a je zde uvedeno, že nájem ze všech místností jde dále.*“ A dodával: „*Ačkoliv jsme měli všichni přesídlit, podařilo se mi u Kühna vymodlit to, že jsem s p. Vyskočilem zůstal i nadále v museu v té místnosti, která byla určena za skladiště. Pěkně jsme si to uspořádali, máme zde telefon a tak je to jako dříve. S Kühnem se stýkáme málo a všechno vyřizujeme písemně. Doufám, že to tak povedeme do konce.*“³⁴

Dohoda s vedením Moravského zemského muzea se odehrála přesně tak, jak líčil Poulík v dopise. Písemnou podobu dostala 27. prosince 1944. Větší z obou místností byla vyklizena pro potřeby depozitáře muzea, do menší z nich bylo shromážděno vybavení odbočky (včetně nálezů z výzkumů) a Poulík s Vyskočilem do ní měli přístup.³⁵

Brněnská odbočka ani v posledních válečných měsících nepřestala provádět záchranné výzkumy, jež ovšem nyní probíhaly za velmi specifických okolností. Na počátku března 1945 Poulík sděloval Böhmovi: „*Jezdíme po zákopech, zejména v okolí Brna, kde se to dělá ve velkém měřítku. Pokud jsem mohl zjistit, bude též učiněn nějaký příkop v prostoru mohyly ‚Žuráně‘ u Podolí. Zachránit se to nedá, a tak nám nezbude nic jiného než vyzozorovat a fotografovat to, co se dá. Fotografování máme dovoleno. (...) Jinak máme nálezy již na více místech. Je pravděpodobné, že se toho mnoho zničí. Děláme to, co můžeme skutečně dělati. Jsem na to vlastně sám a vypomáhá mi p. Vyskočil.*“³⁶

Poslední válečné týdny byly pro Poulíka také dobou práce na rukopisu knihy o slovanském osídlení Moravy. Do Prahy posílal příležitostně obrazové tabulky kvůli zhotovení štočků, naposledy 4. dubna 1945.³⁷

To se však již přiblížil konec války. Poulík v poválečném přehledu činnosti odbočky v posledních protektorátních týdnech napsal o konci této éry a příchodu nové doby úředním neosobním stylem: „*Po náletu dne 12. dubna 1945 byl veškerý majetek odbočky zajištěn tak, aby v průběhu fronty neutrpěl škody a zaměstnanci prostě úřad opustili. Po přejití fronty a osvobození Brna byl pověřen vedením a správou odbočky smluvní úředník Josef Poulík. Toto pověření obdržel dne 4/5 1945 od přednosta Památkového úřadu v Brně jako tehdejšího pověřence Národního výboru v Brně. Pověření Poulíkovo bylo potvrzeno a vzato v plném rozsahu na vědomí v Ministerstvu školství a osvěty v Praze dne 17/5 1945, podepsán Dr. Morávek. Tak se dostává odbočka do nového období své činnosti.*“³⁸

34 Dopis J. Poulíka J. Böhmovi, 27. ledna 1945; MÚA AV ČR, fond Jaroslav Böhm, karton 1, inv. č. 116. Okolnosti přesídlení Hochmanna a Knapila do Památkového úřadu (a jejich tamější působení) komentoval Poulík těmito větami: „*Hochmann vyklidil komoru a přesídlil ihned na Památkový úřad. Knapila jsme nechali delší dobu nemocného a dnes pracuje na Pam. úřadě. Je spokojen. Pan Hochmann méně, neboť musí pracovat v komoře, jejíž dveře jsou přímo proti Kühnově kanceláři. Požadují po něm výkony, na něž nebyl zvyklý. Po mém nestranném soudu to není tak zlé a p. Hochmann byl v odbočce jako na pensí.*“

35 Smlouva mezi brněnskou odbočkou Archeologického ústavu (J. Poulík) a Moravským zemským muzeem (E. Küttler), 27. prosince 1944; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, složka Außenstelle + Hr. Poulík.

36 Dopis J. Poulíka J. Böhmovi, 1. března 1945; MÚA AV ČR, fond Jaroslav Böhm, karton 1, inv. č. 116. K chronologii událostí a (poválečné) interpretaci konkrétních kroků viz Činnost odbočky od podzimu 1944 do konce roku 1945 (J. Poulík), nedatováno (příloha dopisu J. Poulíka Státnímu archeologickému ústavu z 18. dubna 1946); tamtéž, fond Státní archeologický ústav, karton 10, inv. č. 117.

37 Dopis J. Poulíka J. Böhmovi, 4. dubna 1945; MÚA AV ČR, fond Jaroslav Böhm, karton 1, inv. č. 116. Charakteristické je připojené *post scriptum*: „*Dnes ráno o 3. hod. bylo hlášeno velké pancéřové nebezpečí ze Zaječí (na dráze Brno–Břeclav). Ve Vel. Pavlovicích na jižní Moravě byla nalezena velká nádoba lužická a v ní dětská kostra.*“ (podtrženo v originále).

38 Činnost odbočky od podzimu 1944 do konce roku 1945 (J. Poulík), nedatováno (příloha dopisu J. Poulíka Státnímu archeologickému ústavu z 18. dubna 1946); MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 10, inv. č. 117.

4. Závěrem...

Během posledního protektorátního roku pocítil Archeologický ústav naplno důsledky války. Záchrané zákroky v terénu byly z podstatné části vyvolány pracemi souvisejícími s budováním protiletectkých krytů, resp. příslušné válečné infrastruktury. Pokračovaly během celého léta 1944 a zcela neustaly ani v následujících měsících, kdy již byl Archeologický ústav v podstatě paralyzován opatřeními, jež zasáhla takřka všechny kulturní a vědecké instituce. V marginalizovaném stavu se přesto kontinuálně dožil konce protektorátní éry, byť pod správou Památkového úřadu. Zaměstnancům jeho brněnské odbočky se dokonce díky benevolenci německých ředitelů Moravského zemského muzea a brněnského pracoviště Památkového úřadu podařilo zachovat neoficiálně její provoz, včetně např. provádění záchranných akcí při budování obranných linií v okolí Brna.

* * *

Poslední protektorátní rok byl pro Archeologický ústav bezpochyby výjimečný, avšak ve srovnání s jinými ústředními oborovými institucemi v Protektorátu Čechy a Morava – univerzitním Ústavem pro pravěk a ranou dobu dějinnou, prehistorickým oddělením Národního muzea a oddělením moravského pravěku Moravského zemského muzea (resp. tamějšího Ústavu Anthropos) – nikoliv. Všechny totiž zažívaly obdobné problémy, jež byly důsledkem blížícího se příchodu konce válečných let.

Návratu Lothara Zotze z *wehrmachtu* na Německou Karlovu univerzitu v srpnu 1944 (*Hlava 2018*, 548) předcházela mj. v květnu 1944 neúspěšná intervence Hannse Ludina, německého velvyslance na Slovensku, u Karla Hermanna Franka. Žádal, aby byl Zotz uvolněn pro pokračování ve výzkumech na Slovensku, na nichž se podílel v letech 1940–1941 a 1943 (*Neumann 2025*). Z podnětu Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*), jež se k Ludinově žádosti v červnu 1944 vyjádřila, však byla odmítnuta.³⁹ Někdy na začátku léta 1944 vyšla Zotzova učebnice pro studenty prehistorie *Von den Mammutjägern zu den Wikingern*.⁴⁰ A do Zotzova univerzitního Ústavu k 1. říjnu 1944 nastoupila jako nová asistentka Gisela Freundová, jíž se podařilo obhájit disertační práci o paleolitických nálezech z Předmostí u Přerova. Její předchůdkyně Rut Kraftová skončila v této pozici již k 31. červenci 1944.⁴¹

Obhajobě disertační práce Gisely Freundové předcházelo vyřešení jejích sporů s Moravským zemským muzeem ohledně poskytnutí nálezů z Předmostí u Přerova k jejímu dokončení. Šlo o další *aféru*, která vyvrcholila na přelomu let 1943/1944 zákrokem kriminální policie proti Freundové. Třebaže ještě na konci května 1944 bylo stanovisko Moravského zemského muzea k zpřístupnění souboru z Předmostí zamítavé, v červnu došlo k obratu. Freundovou (a vedoucího její disertační práce Lothara Zotze) totiž podpořil Wolf von Both a na počátku července 1944 byl materiál převezen do Prahy (*Oliva 2014*, 30).⁴²

Zotzův Ústav zůstal v provozu minimálně v zimním semestru akademického roku 1944/1945. Na programu byla tehdy pouze přednáška o všeobecném přehledu pravěku (*Allgemeine Urgeschichte*) s navazujícím seminářem (*Anonymus 1944*, 58), zato v letním semestru byl plánovaný program bohatší. Zotz zamýšlel přednášet o pravěku Německa (*Vorgeschichte von Deutschland*) s navazujícím seminářem, kromě toho byla vysvána přednáška o osídlení a kultuře na území tzv. Velké Prahy od pravěku po současnost (*20000 Jahre Siedlung und Kultur auf Groß-Prager Boden*) a také výukové exkurze po nalezištích v okolí Prahy (*Lehrwanderungen zu Fundplätzen in Prags Umgebung*). Semestr měl podle původního plánu začít teprve 1. dubna 1945, avšak na univerzitě se již tehdy radikálně změnila situace (*Anonymus 1945*).

39 Viz příslušnou korespondenci z května, června a července 1944 v NA, fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, karton 95, inv. č. 1149, sign. 110-11-87.

40 Dne 31. července 1944 děkoval Wolf von Both autorovi za její zaslání: viz koncept dopisu W. von Botha L. Zotzovi, 31. července 1944; NA, fond Úřad říšského protektora, karton 538.

41 Archiv UK, fond Úřad kurátora německých vysokých škol v Praze, úřední evidence asistentů, Institut für Ur-, Vor- und Frühgeschichte. Viz též *Hlava 2019*, 79.

42 Viz korespondenci uloženou v NA, fond Úřad říšského protektora, karton 563, resp. v Archivu UK, fond Rektorát Německé univerzity v Praze – kartotéka posluchačů, karton 52, složka Gisela Freund.

Na počátku října 1944 se na Filozofickou fakultu Německé Karlovy univerzity obrátil Karl Dinklage se žádostí o habilitační řízení. Pod časovým tlakem, vyvolaným jeho blížícím se odesláním na frontu, proběhla ve dnech 23. a 24. listopadu 1944 obhajoba předložené habilitační práce i následná odborná rozprava o stanoveném tématu. Dinklage obdržel titul *Doctor philosophiae habilitatus (Dr. phil. habil.)*, ke jmenování docentem na univerzitě v Klagenu, jež bylo jeho cílem, však do konce války nedošlo (blíže Hlava 2019, 80–82). Dodejme, že ještě na jaře 1945 se diskutovalo o habilitaci Hermanna Schrollera, ředitele Úřadu pro pravěk (*Amt für Vorgeschichte*) v Říšské župě Sudety (Hlava 2017, 449 – pozn. 11).

To se však již přiblížil závěr Zotzova působení v Praze. Někdy v druhé polovině února 1945 byl (stejně jako ostatní profesori a docenti německých vysokých škol v Praze) seznámen v kanceláři kurátora německých vysokých škol Gustava Ehrlichera „[mit] einem Schriftstück besonders vertraulichen Inhalts“, který se patrně týkal nejen jeho, ale také manželky Charlotty a ročního syna Thomase.⁴³ Lze se jen dohadovat, že šlo o instrukce, jež pojednávaly o odchodu z Prahy a ukončení provozu pražských vysokých škol. Dne 5. března 1945 se Zotz zúčastnil zasedání fakulturního výboru filozofické fakulty, na němž byli všichni přítomní seznámeni s tajnými instrukcemi. Ty se týkaly tzv. programu ARLZ (*Auflockerung – Räumung – Lähmung – Zerstörung*, tj. uvolnění – vyklizení – ochromení – zničení), o němž děkana filozofické fakulty Hanse Joachima Beyera informoval Karl Hermann Frank z titulu své funkce německého státního ministra pro Čechy a Moravu. Při zhruba hodinovém setkání v zasedací místnosti Domu německých vysokých škol děkan Beyer mj. „bespricht in Beratung mit dem Fakultätausschusse deren Durchführung im einzelnen.“ Pro provedení úkolů spadajících do části Z (*Zerstörung*) byli stanoveni Hans Joachim Beyer, Hans Günther, Josef März a Karl Valentin Müller.⁴⁴ Je pozoruhodné, že pouze dva z nich (Beyer a Müller) patřili k *tvrdému jádru* ideově přesvědčených nacionálně socialistických univerzitních profesorů (Mišková 2002, 158–163). Opět se můžeme pouze dohadovat, že šlo patrně (kromě jiných záležitostí) o zničení podstatné části úředních spisů z let 1939–1945, neboť spisový materiál z tohoto období je dochován velmi torzovitě. Sám Lothar Zotz s rodinou opustil Prahu ještě před koncem válečných událostí a vyhnul se tím osudu některých svých kolegů z univerzity, kteří v české metropoli zůstali (viz Mišková 2002, 187–189; Němec 2010; *tjž* 2017, 232–235, 238–239); klíč od vstupu do univerzitního Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou odevzdal své sekretářce Anně Mickové, která jej předala správci domu.⁴⁵

Aktivity prehistorického oddělení Národního muzea v posledních protektorátních měsících byly rovněž ovlivněny válečnými událostmi. Na přelomu srpna a září 1944 bylo muzeum uzavřeno, avšak dochované měsíční zprávy o prehistorickém oddělení od listopadu 1944 do března 1945 jednoznačně

43 Kopie dopisu kurátora německých vysokých škol (G. Ehrlicher) profesorům a docentům německých vysokých škol v Praze, 17. února 1945 (s uvedením jmen, profesního a rodinného statusu, věku a adresy bydliště Lothara Zotze, jeho manželky a syna na zadní straně dopisu); Archiv UK, fond Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, karton 47, inv. č. 495.

44 Zápis ze zasedání fakulturního výboru Filozofické fakulty Německé Karlovy univerzity v Praze, 5. března 1945; Archiv UK, fond Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, karton 72, inv. č. 897.

45 Protokol o otevření bývalého ústavu prof. Zotze, 15. května 1945; Archiv UK, fond Jan Filip, prozatímní karton I (neuspořádáno). Idylické líčení o Zotzově záměru předat prostory 5. května 1945 do českých rukou a o stavu, v němž se Ústav po komisionálním otevření 15. května 1945 nacházel (*Sláma* 2012, 12 – „Institut nalezl uklizený a na stole s připraveným předávacím protokolem a s klíči od knihoven a sbírek“), neodpovídá znění protokolu („V místnostech byl nalezen nábytek, jeden německý psací stroj, nepatrné zbytky knihovny a sbírek a ve skřínce další klíče od stolů a skříní. Podrobný soupis veškerého inventáře bude proveden v příštích dnech.“) a podle mého soudu představuje (zprostředkovanou) pamětnickou idealizaci. Není jasné, zda Zotz opustil Prahu již v březnu 1945 (viz Oliva – Kostrhun 2019, 129 bez uvedení zdroje). Prokazatelně se zúčastnil zasedání fakulturního výboru filozofické fakulty 20. března 1945 (a snad také následného zasedání 22. března 1945, byť to není přímo doloženo; v oba dny byla na programu habilitace Josefa Werdeckera – seznamy účastníků z těchto zasedání nejsou k dispozici, v zápisech jsou jmenovitě zachyceni pouze ti, kteří diskutovali), naopak při posledním schůzi 3. května 1945 již chyběl. Viz Zápis ze zasedání fakulturního výboru Filozofické fakulty Německé Karlovy univerzity v Praze, 20. března 1945 (s uvedením Zotzova jména mezi diskutujícími) a 22. března 1945 + Prezenční listina ze zasedání fakulturního výboru Filozofické fakulty Německé Karlovy univerzity v Praze, 3. května 1945; Archiv UK, fond Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, karton 72, inv. č. 897.

dokládají, že jeho činnost zastavena nebyla.⁴⁶ Pracovnímu nasazení unikli pouze Jiří Neustupný a Ladislav Hájek. Bedřich Svoboda byl od října 1944 přidělen k firmě Podhajský v Praze-Hostivaři, kde zůstal až do konce protektorátních dnů. Zato Karel Vytiska a Zdeněk Fiedler se po krátké době vrátili z totálního nasazení zpátky do muzea (*Sklenář 2014*, 185). Exkluzivním sbírkovým přírůstkem byla v závěru roku 1944 kamenná plastika hlavy z doby laténské z Mšeckých Žehrovic, předaná prostřednictvím Archeologického ústavu.⁴⁷ Podstatná část muzejní prehistorické sbírky byla však již tehdy převezena mimo Prahu – byla rozmístěna na hrad Karlštejn, do zámku v Lánech, loveckého zámečku v Dřevíči u Nižboru a zámku v Kopidlně. Květnové boje v Praze ji tudíž nepoznaly, zato budova muzea byla poškozena po zásahu leteckou pumou 7. května 1945 (*Sklenář 2014*, 189).

Obdobnými peripetemi prošlo brněnské Moravské zemské muzeum a jeho oddělení moravského pravěku. Dne 1. července 1944 se stal jeho novým zaměstnancem Karel Tihelka,⁴⁸ zato předchozí snaha Heleny Ritterové získat v něm místo asistentky vyšla naprázdno.⁴⁹ Na přelomu srpna a září 1944 bylo muzeum uzavřeno,⁵⁰ navíc Josef Skutil byl od 18. září 1944 totálně nasazen v továrně v Brně – Králově Poli (*Königsfelder Maschinen- und Waggonfabrik A.G.*);⁵¹ z oddělení (a muzea) kromě toho odešla k 31. říjnu 1944 Dobroslava Macková.⁵² Karlu Tihelkovi, který byl dokonce v říjnu 1944 pověřen vedením oddělení, mj. připadl úkol zabezpečit před blížící se frontou sbírkové předměty, které ještě zůstaly v Brně. V lednu 1945 byl zbývající materiál z expozic uložen ve sklepě muzea (nejcennější předměty byly umístěny do sejfu),⁵³ kde přečkal beze ztrát poslední týdny války, obdobně jako další část prehistorické sbírky odvezená již dříve na hrad Pernštejn. Zničena byla naopak část paleolitické sbírky, která byla převezena na zámek v Mikulově.

Literatura

- Anonymus 1944*: Personal- und Vorlesungsverzeichnis. Winter-Semester 1944/45. 1. November 1944 bis 28. Februar 1945. Prag.
- Anonymus 1945*: Personal- und Vorlesungsverzeichnis. Sommer-Semester 1944/45. 1. April bis 31. Juli 1945. Prag.
- Blažek, J. 2003*: Z dějin Archeologického ústavu za okupace. *Archeologické rozhledy* LV, 581–601.
- Borkovský, I. 1969*: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. *Památníky naší minulosti – svazek 6*. Praha.
- Břečka, J. 2002*: Moravské zemské muzeum v období německé okupace 1939–1945, *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 87, 203–218.
- Buchvaldek, M. 1964*: Hroby se šňůrovou keramikou z Lysolají. *Památky archeologické* 55, 306–320.
- Buchvaldek, M. – Moucha, V. – Popelka, M. – Vojtěchovská, I. 1997*: Katalogy šňůrové keramiky v Čechách XI–XIV. Kladensko, Slánsko, Kralupsko a Praha-západ. In: *Praehistorica* 22 – *Varia archaeologica* 7. Praha, 113–255.

46 Viz Archiv NM, fond RNM, karton 171, složka 1945 S/Mb.

47 Viz dochované písemnosti uložené v Archivu NM, fond RNM, karton 165, složka Praehistorie 1944 R Diverse + karton 170, složka 1945 IX Pravěké oddělení.

48 Bestätigung (pro K. Tihelku), 19. října 1944; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, bez čj.

49 Viz příslušnou korespondenci v Archivu MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, spis čj. 58/1944.

50 Viz příslušnou korespondenci v Archivu MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, spis čj. 89/1944.

51 Viz např. kopie dopisu ředitelství Moravského zemského muzea Pracovnímu úřadu v Brně; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, bez čj.

52 Byla přidělena ke službě v Zemské nemocnici. Viz příslušné dokumenty v Archivu MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, spis čj. 109/1944.

53 Na tuto práci byl z totálního nasazení uvolněn mj. Josef Skutil. Protokol (E. Küttler, M. Chleborád, J. Skutil, K. Tihelka), nedatováno [po 18. lednu 1945]; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, bez čj. Viz též *Břečka 2002*, 213.

- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Droberjar, E. 2021: Třebusice 1921–2021. Sto let od zahájení výzkumů na pohřebišti z doby římské. *Archeologie ve středních Čechách* 25, 145–157.
- Frolík, J. 1986: Osídlení západního předpolí Pražského hradu před vznikem města Hradčan. *Archeologické rozhledy* 38, 73–85.
- Frolík, J. 1988a: Archeologický výzkum na Hradčanském náměstí v r. 1944. In: Z. Smetánka – J. Frolík (eds.), *Castrum Pragense* 1. Praha, 137–175.
- Frolík, J. 1988b: Archeologický materiál ze slovanských mohyl u Dvakačovic (okr. Chrudim). *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové* 15, 80–94.
- Frolík, J. 2008: Achtzig Jahre Archäologie auf der Prager Burg (Zur Erinnerung an die Anfänge der archäologischen Ausgrabung der Prager Burg als wissenschaftlichem Projekt). In: J. Maříková-Kubková – N. Schlangner – S. Lévin (eds.), *Sites of Memory. Between Scientific Research and Collective Representations. Castrum Pragense* 8. Praha, 31–45.
- Frolík, J. 2020: Svědectví archivů k počátkům archeologického výzkumu Pražského hradu. In: M. Hatala (ed.), *Hradu a obci. Sto let Archivu Pražského hradu 1920–2020*. Praha, 93–103.
- Gecko, T. 2019: Jaroslav Böhm. In: M. Franc – V. Dvořáčková a kol., *Dějiny Československé akademie věd. I. 1952–1962*. Praha, 269–277.
- Hájek, L. 1968: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. *Archeologické studijní materiály* 5. Praha.
- Hlava, M. 2017: Zánik Úřadu pro pravěk (*Amt für Vorgeschichte*). Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 21, 443–462.
- Hlava, M. 2018: Rozklad a zánik Badatelské rady pro pravěk (*Forschungsrat für Vorgeschichte*). Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 22, 535–558.
- Hlava, M. 2019: Od Lothara Zotze ke Karlu Dinklagemu. Z dějin Německé Karlovy univerzity. *Archeologie ve středních Čechách* 23, 73–88.
- Hlava, M. 2021a: Moravské starožitnosti. In: L. Poláček et al., *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd AV ČR v Brně. 1920 – 1970 – 2020*. Brno, 220–225.
- Hlava, M. 2021b: Protektorátní počátky brněnské odbočky Archeologického ústavu. *Přehled výzkumů* 62 – č. 1, 149–166.
- Hlava, M. 2023a: Vznik vládního nařízení o archeologických památkách z roku 1941 v Protektorátu Čechy a Morava. *Studia Historica Nitriensia* 27, 121–151.
- Hlava, M. 2023b: Konflikty místo spolupráce. K vztahům mezi říšskoněmeckými prehistoriky v Protektorátu Čechy a Morava. *Archeologie ve středních Čechách* 27, 61–88.
- Hlava, M. 2023c: Jaroslav Böhm a olomoucká archeologie. *Archeologie ve středních Čechách* 27, 343–358.
- Hlava, M. 2023d: Disertační práce Wenera Mählinga o podmokelské skupině z roku 1942 a příprava jejího knižního vydání. *Archeologie ve středních Čechách* 27, 359–372.
- Hlava, M. 2025: Camilla Streitová a archeologie v Československu 30. let 20. století. *Archeologie ve středních Čechách* 29, 427–442.
- Charvátová, K. – Spurný, V. – Venclová, N. 1992: *Nálezové zprávy StAÚ 1919–1952*. Praha.
- Knor, A. 1948: Přehled archeologického výzkumu za r. 1939–46. II. Neolitické nálezy z Čech v letech 1941–1946. *Zprávy památkové péče* 8, 43–46.
- Míšková, A. 2002: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru). Praha.
- Mohn, V. 2018: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*. Praha.
- Němec, J. 2010: Několik poznámek o německých profesorech v českých zemích v hodině porážky. In: A. von Arburg – T. Dvořák – D. Kovařík a kol., *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945. Země a kultura ve střední Evropě – svazek 15*. Brno, 336–351.
- Němec, J. 2017: Eduard Winter 1896–1982. Zpráva o originalitě a přízpůsobení se sudetoněmeckého historika. *Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity* č. 475. Brno.
- Neumann, M. 2025: „Und wenn Sie, sehr geehrter Herr Reichsführer, mit Ihrem Spaten in unser schönes Land kommen...“ K pozadí výskumu Lothara F. Zotza v Moravanech nad Váhom. In: J. Blažek – P. Kostrhun – M. Hlava a kol., *Archeologie ve jménu národa a vlasti*. Brno – Most, 335–367.
- Oliva, M. 2014: Dolní Věstonice I (1922–1942). Hans Freising – Karel Absolon – Assien Bohmers. *Anthropos. Studies in Anthropology, Palaeoethnology, Palaeontology and Quaternary Geology – Volumen 37*. Brno.

- Oliva, M. – Kostrhun, P. 2019:* Česká archeologie pod jhem nacismu ve světle internetnických vztahů. *Archeologické rozhledy* 71, 105–137.
- Pleslová-Štiková, E. 1972:* Eneolitické osídlení v Lysolajích u Prahy (s příspěvkem B. Soudského: Výzkum v r. 1953, str. 58–70). *Památky archeologické* 63, 3–141.
- Prošek, F. 1950:* Slovanské hradiště u Hostíma, okr. Beroun. *Obzor prehistorický* 14, 441–444.
- Rataj, J. – Šolle, M. – Vencel, S. 2003:* Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze. *Archeologické rozhledy* 55, 139–165.
- Salavová, M. 2022:* Václav Wagner – významná osobnost české památkové péče 20. století. Nepublikovaná magisterská diplomová práce uložena na Katedře dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.
- Sklenář, K. 2011:* Vývoj péče o archeologické památky v českých zemích do roku 1989. *Sborník Národního muzea. Řada A – Historie* 65, 1–106.
- Sklenář, K. 2014:* Pravěká a raně středověká archeologie v dějinách Národního muzea. *Fontes Archaeologici Pragenses – Volumen 40. Pragae.*
- Sláma, J. 2012:* Pražská univerzitní archeologie a její ordináři. *Studia mediævalia Pragensia* 11, 9–16.
- Smejtek, L. – Lutovský, M. – Militký, J. 2013:* Encyklopedie pravěkých pokladů v Čechách. Praha.
- Spurný, V. 1951–52:* Přehled archeologického výzkumu za r. 1939–1946. *Kultura knovízská. Zprávy památkové péče* 11–12, 159–164, 233–236.
- Spurný, V. 1975:* Nálezový archiv Archeologického ústavu ČSAV v Praze. In: Z. Krumphanzlová (red.), *Vývoj archeologie v Čechách a na Moravě 1919–1968. Archeologické studijní materiály* 10/2. Praha, 150–158.
- Starcová, M. 2019:* Za okupace (StAÚ v letech 1939–1945). In: M. Kuna – M. Starcová – J. Maříková-Kubková a kol., *Sto let v archeologii. Objevy, nálezy a expedice Archeologického ústavu v Praze 1919–2019.* Praha, 68–69.
- Svoboda, B. 1946:* Pravěké oddělení Národního muzea v letech 1938 až 1945. *Obzor prehistorický* 13, 75–76.
- Šolle, M. 1947–48:* Halštatský hromadný nález z Ratají nad Sázavou. *Památky. Pravěk* 43, 102–104, 139.
- Turčan, V. 1986:* Slovanské mohyly v Dvakačovicích. *Archeologické rozhledy* 36, 49–58.
- Turek, J. 2007:* Česká archeologie v době Protektorátu ve vzpomínkách Václava Spurného. *Archeologie ve středních Čechách* 11, 819–825.
- Vlk, O. 2022:* Národ žije tak dlouho, jak dlouho žijí jeho kulturní památky. *Krádeže umění v protektorátě Čechy a Morava v letech 1939–1945.* Praha.

Das letzte Jahr des Protektorats. Ein Kapitel aus der Geschichte des Staatlichen Archäologischen Instituts

Das Thema des Aufsatzes ist ein Versuch, die Ereignisse zusammenzufassen, die in dem Archäologischen Institut im letzten Jahr des Protektorats, also von Juni 1944 bis Anfang Mai 1945, stattgefunden haben. Dieser Verfassung geht die Rekapitulation der Situation zu Beginn des definierten Zeitraums voraus, also im Mai 1944.

Im letzten Jahr des Protektorats verspürte das Archäologische Institut in vollem Ausmaß die Folgen des Krieges. Rückblickend ist klar, dass der Wechsel von Mai zu Juni 1944 keinen bedeutenden Umbruch oder Wendepunkt in seinen Aktivitäten darstellte. Einige offizielle Angelegenheiten, die bereits in den vergangenen Monaten begonnen hatten, näherten sich einer Vollendung. Die wichtigste von ihnen war der Ankauf des umfangreichen Manuskriptes *Moravské starožitnosti* von Innocenc Ladislav Červinka, der im September 1944 abgeschlossen wurde. Die Terrainaktivitäten, die sich auf Rettungsgrabungen konzentrierten, wurden weiterhin fortgesetzt. Sie wurden mehrmals durch die Bau von Luftschutzeinrichtungen oder der entsprechenden Kriegsinfrastruktur hervorgerufen. Sie setzten sich den ganzen Sommer 1944 über fort und wurden sogar in den folgenden Monaten nicht vollständig eingestellt, als das Archäologische Institut durch Maßnahmen, die fast alle kulturellen und wissenschaftlichen Institutionen betrafen, stillgelegt wurde. Um die Wende von August zu September 1944 wurden die Aktivitäten des Archäologischen Instituts nämlich erheblich reduziert und die meisten Mitarbeiter wurden in die

Kriegsindustrie versetzt (*Tab. 1*). Doch in der rudimentären Form überdauerte das Archäologische Institut kontinuierlich bis zum Ende des Krieges in Europa und erlebte den Beginn der Wiederherstellung der Tschechoslowakei im Mai 1945, wenn auch unter der Verwaltung des Denkmalamtes. Dank des guten Willens der deutschen Direktoren des Mährischen Landesmuseums und der Brünner Zweigstelle des Denkmalamtes gelang es den Mitarbeitern der Brünner Zweigstelle des Archäologischen Instituts sogar, den inoffiziellen Betrieb aufrechtzuerhalten, einschließlich der Rettungsaktionen beim Bau von Verteidigungslinien in der Brünner Umgebung.

Deutsch von *Jana Kličová*

Tab 1. Übersicht über den Kriegseinsatz der Mitarbeiter des Archäologischen Instituts.